

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ІНФРАСТРУКТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА

© Мамчин М. М., Жагальяк І. І., Добуш Ю.Я., 2007

Описано і проаналізовано сучасний стан інфраструктури села. Виділено причини відставання у реформуванні сільськогосподарського виробництва українського села. Запропоновано напрями можливих перетворень у розвитку виробничої і соціальної складових інфраструктури для досягнення високих стандартів якості життя у сільській місцевості України.

In this article the contemporary state of the village infrastructure is described and analyzed. The reasons of poor reformation of agricultural production are shown. There are suggested the ways of possible changes in the development of the productive and social constituents of the infrastructure for achievement of high standards of life quality in the rural areas.

Постановка проблеми. За роки незалежності в українському селі здійснено глибокі структурні реформи, докорінно перебудовано земельні й майнові відносини, створено організаційно-правові структури ринкового спрямування на основі приватної власності на землю та майно, індивідуальної, сімейної та колективної форм організації праці. Водночас у розвитку агропромислового комплексу залишається низка дуже складних проблем, які не лише перейшли у спадок від старої адміністративної системи, а й стали результатом окремих помилок у його реформуванні і недостатній послідовності у їхньому здійсненні.

Високий рівень безробіття та, відповідно, низький рівень доходів вже тривалий час є однією з найгостріших проблем українського села, оскільки доходи близько 60 % селян навіть не дотягують до межі бідності, а рівень оплати праці тих жителів сільської місцевості, які працюють, в середньому становить близько 48 % середнього рівня зарплати в Україні. Це найнижчий показник серед основних галузей економіки. За даними громадської організації "Інститут сільського розвитку" сьогодні близько 37,5 % працездатних селян (майже 3 млн. осіб) не мають постійної роботи. Крім того, близько 1 млн. осіб найактивніших працездатних селян виїхало на заробітки закордон. І це все при тому, що на селі проживає майже третина всього населення країни.

Одним з найвагоміших факторів, який характеризує ріст сільського господарства, є розвинена інфраструктура. Вона не лише дає змогу безпосередньо підвищити якість життя, а й допоможе досягти всіх інших цілей, поставлених перед сільським господарством. Однак в Україні розвиток інфраструктури не задовольняє все більші потреби сільськогосподарського виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню інфраструктури села значну увагу приділяє ряд дослідників, серед вітчизняних можна виділити П. Саблука, В. Гончаренко, М. Хорунжого, Г. Мостового, М. Корецького. Проте більшість досліджень стосується загальних проблем агробізнесу і окремих елементів інфраструктури.

Формулювання цілей статті. Метою цієї роботи є аналіз стану та основних тенденцій розвитку сільської інфраструктури в Україні, виділення основних проблем, що виникають від незадовільного її функціонування і окреслення напрямів її прискореного просування до стандартів країн ЄС.

Виклад основного матеріалу. Інфраструктура — це сукупність складових частин якогонебудь об'єкта, які мають підпорядкований допоміжний характер та забезпечують умови для нормальної діяльності об'єкта загалом.

В інфраструктурі села виділяють виробничу і соціальну складові частини. У сучасних умовах досягнення високих техніко-економічних показників виробництва неможливо без збалансованого розвитку як основного виробництва, так і виробничої та соціальної інфраструктури.

Виробнича інфраструктура має на меті забезпечити ефективне функціонування сільськогосподарського виробництва і спрямована на завершення формування і активізацію аграрних бірж, гуртових ринків, агроторгових домів, ярмарок, заготівельних кооперативів, підприємств з перероблення сільськогосподарської продукції, розвитку фірмової торгівлі, аукціонів, кредитних спілок тощо.

Нині в кожній області працює акредитована відповідно до вимог аграрного ринку біржа, практично в кожному районі створено агроторговий дім, ринок, кооператив, у кожному селі – заготівельний пункт. За офіційними даними в Україні в 2006 р. функціонувало 1044 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, з них заготівельно-збутових – 149, переробних – 77, постачальницьких – 19, сервісних – 309, багатофункціональних – 429 та інших – 61. Крім того, на зазначену дату діють 100 кооперативних агроторгових домів, з них районного значення – 97 та міжрайонних – 3, які відстоюють інтереси своїх членів – сільськогосподарських товаровиробників, забезпечують їхній вихід на внутрішні та зовнішні ринки, а також надають можливість впливати на ціни.

Для здійснення заходів подальшого їхнього розвитку та підвищення ефективності функціонування необхідно забезпечити пріоритетність розвитку агроторгових домів як маркетингових кооперативів. Проте зазначеним структурам в регіонах не приділяється належної уваги, що призвело до зменшення їхньої кількості загалом в Україні порівняно з попереднім роком. Більшість агроторгових домів функціонують як комерційні структури і лише 100 з них – як кооперативні.

Особливу увагу, на нашу думку, необхідно приділити розвитку кооперативних структур з тим, щоб у перспективі обслуговуючі кооперативи функціонували на території кожної сільської ради, хоча б один кооперативний агроторговий дім працював у кожному адміністративному районі, доцільно сприяти розбудові гуртових ринків сільськогосподарської продукції, створенню заготівельних пунктів, розширенню мережі кредитних спілок у сільській місцевості. При розвитку інфраструктури аграрного ринку необхідно більше звертати увагу не лише на збільшення кількості структурних формувань, а також на їхню потужність, якість та стабільність в роботі.

Важливою причиною низького рівня розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в окремих регіонах України є відсутність чи недостатня кадрова укомплектованість відповідних структурних підрозділів у більшості головних та районних управлінь агропромислового розвитку, на які б покладалась функція забезпечення розвитку аграрного ринку та його інфраструктури, але найістотніша причина цього – помилкове розуміння суті сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, недостатня поінформованість населення про їхнє значення для забезпечення ефективності сільськогосподарського виробництва. Ототожнення колективних сільськогосподарських підприємств з обслуговуючими кооперативами призвело до того, що в Україні набули масового поширення так звані псевдокооперативні комерційні структури, значна кількість яких не відповідають чинному законодавству та основним принципам кооперації, що дискредитує саму ідею кооперації як форми взаємодопомоги людей, породжує у них зневіру у політику аграрних реформ і відчутно гальмує розвиток реальних кооперативних процесів у сільському господарстві. Є проблема недовіри людей, нерозуміння вигод від участі в кооперації. Створені кооперативні та комунальні підприємства при сільських радах у доволі складному фінансовому становищі, потребують поповнення обігових коштів.

Велику тривогу та занепокоєння викликає і те, що в регіонах останнім часом послабилась увага до створення та функціонування заготівельних пунктів сільськогосподарської продукції, виробленої в особистих селянських господарствах, внаслідок чого за минулий рік загалом в Україні їхня кількість зменшилась майже на 6 відсотків.

Стратегічним напрямком розвитку аграрного ринку в Україні повинна стати активізація біржової торгівлі. В Україні діє 39 товарних бірж, які акредитовані Мінагрополітики для надання послуг з укладання угод купівлі-продажу сільськогосподарської продукції та продовольства для державних і регіональних потреб, а також укладання та реєстрації зовнішньоекономічних контрактів. За минулий рік на товарних біржах було укладено біржових угод на 15,5 млн. тонн сільськогосподарської продукції, що на 2,3 млн. тонн більше від попереднього року.

Для сприяння розвитку біржового ринку сільськогосподарської продукції, вдосконалення біржової торгівлі у напрямі вирішення проблем товарного обміну, адаптації сільського товаро-

виробника до умов ринкового середовища, формування ринкових інструментів управління повинна бути відпрацьована нормативна база з питань регулювання гуртового ринку та біржової діяльності, розроблений механізм взаємовідносин між товаровиробниками та іншими суб'єктами, які працюють на гуртовому ринку. На товарних біржах необхідно створювати умови, за яких сільськогосподарські товаровиробники водночас з продажем продукції могли б укласти угоди на придбання матеріально-технічних ресурсів, а також опрацьовувати методи застосування сучасних технологій біржової торгівлі для формування гуртового ринку сільськогосподарської продукції.

Перспективним напрямом розвитку ринкової інфраструктури є створення гуртово-продовольчих ринків, які забезпечать постачальникам сільськогосподарської продукції вихід на конкурентний ринок, скоротять термін руху продуктів від товаровиробників до мережі роздрібною торгівлі з мінімальною кількістю посередників та перевезень.

Під час організації гуртових ринків повинен враховуватись досвід країн з розвинутою ринковою економікою, який ґрунтується на прямих зв'язках переробних підприємств з торгівлею (стосовно м'ясної і молочної продукції), а також організації гуртових плодоовочевих ринків (стосовно овочів, фруктів).

Для становлення гуртового ринку необхідно розвивати і зміцнювати сервісні структури (холодильне, тарне та транспортне господарство), формувати діяльність посередницьких фірм з надання інформаційних та маркетингових послуг, експертних проб якості товарів, комерційних банків, що обслуговують торговельні підприємства, страхових компаній. Функціонувати гуртові ринки повинні на основі вільної конкуренції. В обласних центрах мала б створюватися мережа підприємств гуртової торгівлі сільськогосподарською продукцією (гуртові продовольчі ринки, постійно діючі ярмарки-виставки, аукціони живої худоби). Доцільно передбачити розвиток інтеграційних зв'язків і створення спільних підприємств за участю вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників, переробних підприємств, банківських установ та іноземних суб'єктів господарювання країн близького та далекого зарубіжжя. Створення системи таких ринків з розрахунку хоча б одного на область дасть змогу вивести 20 – 30 відсотків сільськогосподарської продукції, вирощеної дрібно- і середньотоварними господарствами, з тіньового на прозорий ринок, забезпечить відкриті торги між виробниками і споживачами, формування справедливих до обох сторін цін.

Важливою складовою успішного функціонування ринкової інфраструктури є відповідне інформаційне забезпечення. Для створення та розвитку системи ринкової інформації щодо агропромислового виробництва необхідно забезпечити:

- організацію системи збирання, аналізу і поширення інформації про ринок сільськогосподарської продукції та цінового моніторингу продовольчого ринку на основі створення автоматизованої системи оперативного диспетчерського зв'язку, включаючи обласну та районні адміністрації, підприємства, тому що оперативна звітність з окремих регіонів надходить недостовірна, без аналізу діяльності, формально переписуються з року в рік одні і ті самі дані, які фактично не підтверджуються;

- створення при аграрній біржі інформаційно-ресурсного центру для зближення виробника, переробника та постачальника ресурсів.

В обласних центрах варто також створити консультаційний відділ юридичних та законодавчих питань для вирішення всіх непорозумінь з приводу виниклих з цього приводу питань.

Розвитку аграрного ринку значною мірою сприяла б організація аукціонної форми торгівлі худобою і птицею та виставково-ярмаркова діяльність за участі провідних підприємств агропромислового комплексу України і зарубіжних фірм. Проте зазначеним видам діяльності у більшості регіонів також не приділяється належної уваги, аукціонна форма торгівлі не впроваджується, мало проводиться виставок-ярмарків сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки.

Важливою складовою інфраструктури аграрного ринку є розвиток кредитної кооперації у сільській місцевості, яка представлена кредитними спілками. На початок поточного року в Україні за оперативною звітністю з регіонів функціонують 425 таких кредитних спілок, які сприяють полегшенню доступу дрібних сільськогосподарських товаровиробників та інших жителів села до фінансових ресурсів

Треба зазначити, що за останні роки в ряді регіонів України значно поліпшилась структура і якість активів кредитних спілок, які працюють у сільській місцевості, а також відбувається стійке зростання власного капіталу, що є необхідною умовою стабільного їхнього функціонування.

Загалом в Україні кількість кредитних спілок, які надають фінансові послуги жителям села, за минулий рік, порівняно з попереднім роком, збільшилась тільки на 8 одиниць. Лише половина з наявних кредитних спілок активно працюють, решта – кредитну діяльність майже не здійснюють або працюють без стандартів, фінансово нестабільно та ненадійно.

У головному управлінні сільського господарства і продовольства та переважній більшості районних управлінь створена і діє система цінового моніторингу, яка дає можливість товаровиробникам, торговельним організаціям орієнтуватися в цінах, які складаються на ринку. Це допомагає приймати зважені рішення щодо реалізації виробленої продукції. У межах дії цієї системи запроваджений щотижневий моніторинг цін на зерно, борошно та хлібопекарські вироби, сировину тваринного походження та продукти її переробки, а також моніторинг роздрібних цін на основні продукти харчування, які складаються на сільськогосподарському ринку.

Треба зазначити, що у виробничій інфраструктурі аграрного ринку є відчутні зрушення. Проте через відсутність організованого аграрного ринку ці позитивні зрушення мало впливають на фінансовий стан галузі.

З посиленням економічних методів управління усе визначальнішим стає все більше значення соціальних факторів розвитку, а це викликає необхідність теоретичних досліджень, пов'язаних з удосконаленням соціальної інфраструктури, без чого неможливий розвиток економічних реформ на селі.

Соціальна інфраструктура села — це сукупність підрозділів аграрних підприємств, які забезпечують задоволення соціально-побутових та культурних потреб селян. Соціальна інфраструктура охоплює такі сфери діяльності: житлово-комунальні, побутові, медичні, торговельні, громадського харчування, освітні, культурні, туристичні, спортивно-оздоровчі, поштово-телеграфні, транспорту, зв'язку, новітніх технологій тощо.

Перед соціальною інфраструктурою стоять такі завдання:

- створити умови для продуктивної зайнятості та збільшення доходів сільського населення;
- докорінно поліпшити матеріальне становище та підвищити престиж сільської інтелігенції;
- посилити соціальний захист найуразливіших верств сільського населення;
- забезпечити стабільне функціонування, розвиток і підвищення якості соціальної інфраструктури.

Основними засобами забезпечення продуктивної зайнятості сільського населення мають бути:

- утвердження статусу селянина як реального власника та господаря на землі;
- запровадження спрощеного порядку реєстрації та звітності суб'єктів господарювання в аграрному секторі;
- розмежування підсобної та підприємницької форм господарювання сільських сімей, сприяння перетворенню особистих підсобних господарств на господарства товарного типу;
- підтримка розвитку особистих підсобних господарств як форми самозайнятості сільського населення;
- залучення приватного сектора у сільській місцевості до рекреаційно-туристичного підприємництва та підсобної діяльності у сфері туризму (сільського зеленого туризму);
- регулювання трудової міграції сільського населення, спрямування її з триваліших регіонів до депресивних сільських територій;
- запровадження системи професійного навчання і перепідготовки незайнятих працюю сільських жителів.

Збільшення грошових доходів селян має забезпечуватися за допомогою:

- посилення міжгалузевого регулювання економічних відносин для підвищення загального рівня дохідності суб'єктів господарювання в аграрному секторі;
- удосконалення системи та підвищення рівня оплати праці працівників виробничої та соціальної сфер аграрного сектора;

- здійснення захисту прав власності громадян на належні їм землю та майно і гарантування оптимального розміру орендної плати за них;
- надання державної підтримки розвитку дрібного і середнього підприємництва на селі;
- створення спеціального фонду підтримки підприємницької діяльності на селі молодих сімей;
- розвитку та підтримки діяльності кредитних спілок;
- поліпшення умов реалізації селянами продукції особистих підсобних господарств.

Має бути розроблено і поетапно реалізовано систему заходів щодо підвищення престижності праці у сільських навчальних закладах, закладах охорони здоров'я, культури, фізичної культури і спорту, соціального обслуговування населення.

Соціальне значення побутового обслуговування визначається тим, що воно забезпечує значне скорочення затрат часу і праці населення на ведення домашнього господарства, особисту гігієну, а також організоване задоволення індивідуальних потреб громадян, що не можна здійснити за допомогою серійно вироблених товарів. Побутове обслуговування населення здійснюється тими ланками соціальної інфраструктури, які нарощують обсяги виробництва переважно за рахунок зростання чисельності працівників. Часто тут неможливо використовувати переваги концентрації, механізації, автоматизації виробництва.

Роздрібна торгівля і громадське харчування виконують функцію безпосереднього задоволення потреб населення у товарах народного споживання. Вони не тільки доводять до споживачів продукти матеріального виробництва, а й формують культуру, форми споживання, активно впливають на виробництво.

Культура і мистецтво як ланки соціальної інфраструктури покликані задовольняти духовні запити населення, розвивати здібності та високі естетичні смаки, забезпечувати умови для поширення і розвитку самодіяльної народної творчості.

Функціональне призначення системи охорони здоров'я полягає у збільшенні тривалості життя та активної діяльності людей, у зміцненні їхнього здоров'я, а освіти — у нагромадженні знань, створенні умов для їхнього засвоєння кожним членом суспільства. Задовольняються потреби як окремої особи в пізнанні світу, так і суспільства у кваліфікованій робочій силі.

Дедалі більшу увагу приділяють розвитку сільського, або так званого “зеленого” туризму. Туризм сприяє підвищенню зайнятості сільського населення, розвитку ринкових відносин, міжнародній співпраці, залученню українців та іноземних громадян до пізнання багатой природної та історико-культурної спадщини краю, підтриманню екологічної рівноваги.

Розглядаючи функціональне призначення основних ланок соціальної інфраструктури, можна зробити висновок: наскільки ефективно вони зможуть задовольняти зазначені потреби, настільки зросте добробут населення України.

Однією з причин низького рівня доходів сільського населення є відсутність диверсифікації видів занять на селі. Сьогодні українські селяни практично не мають можливості займатися несільськогосподарською діяльністю, оскільки галузева скерованість наших сільських підприємств була і залишається, як правило, сільськогосподарською. Світові ж тенденції нині дещо інші. Розташування промислових підприємств за межами міста є вигіднішим з огляду на меншу плату за купівлю чи оренду землі, а також – через менші витрати на робочу силу, порівняно з містом. Це сприяє розвитку виробничої та соціальної інфраструктури у сільській місцевості, стимулює розвиток сфери послуг. Тобто за кордоном проблеми сільського безробіття значною мірою вирішують з допомогою диверсифікації видів діяльності на селі.

І хоча слушним є те, що наявна інфраструктура (шляхи та автотраси, водопостачання, каналізація, школи та лікарні), заслуговує першочергової уваги, проте не можна ігнорувати й формування нових напрямів розвитку інфраструктури (можливість широкосмугового доступу до Інтернету та бездротова телефонія). Отже, українське село може зробити значний крок до передової інфраструктури.

Удосконалена інфраструктура даватиме результати й у віддаленому майбутньому. Вона не лише дасть змогу безпосередньо підвищити якість життя, а й допоможе досягти всіх інших поставлених цілей: модернізації сільського господарства та створення нефермерських робочих місць, зокрема за допомогою зниження собівартості виробництва та залучення та утримання

кваліфікованих робітників. Створення відповідної інфраструктури є необхідною умовою розвитку конкурентних сільськогосподарських та несільськогосподарських підприємств на селі. Крім того, це безпосередньо впливатиме на якість життя у сільських районах.

Висновки і перспективи подальших досліджень. З ліквідацією державної системи контракції сільськогосподарської продукції стара інфраструктура збуту продукції виявилася неспроможною забезпечити ефективне функціонування аграрного ринку. Тому з появою на селі власників з різною формою господарювання, збільшенням обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, постало питання про створення умов для вільної реалізації вирощеної селянами продукції та отримання прибутку від результатів своєї праці. За останні роки в Україні сформовані основні елементи інфраструктури аграрного ринку. Це товарні біржі, агроторгові доми, проведення виставок, ярмарків, створення обслуговуючих кооперативів, кредитних спілок, заготівельних пунктів, фірмових магазинів, надання сервісних та ветеринарних послуг, створення системи цінового моніторингу.

Для підвищення ефективності функціонування аграрного сектору потрібно, щоб уряд і органи місцевого самоврядування у майбутньому повинні намагалися досягти таких цілей:

- * істотного розширення мережі агроторгових домів, заготівельно-збутових структур, кооперативів та їхнього створення за участю сільськогосподарських товаровиробників та їхніх представницьких органів;

- * розширення сфери транспортних, складських, холодильних, комунікаційних, інформаційних та інших послуг, їхнього наближення до сільськогосподарських товаровиробників;

- * розширення використання потужностей гуртових торговельних баз, насамперед споживчої кооперації, налагодження їхніх прямих взаємовигідних зв'язків із сільськогосподарськими товаровиробниками; розширення біржової торгівлі до рівня 10–15 % загального товарообороту зерна, насіння соняшнику, цукру;

- * збільшення резервних, інтервенційних, заставних та регіональних закупівель зерна, насіння соняшнику, цукру та іншої продукції, а також її продаж із зазначених фондів виключно через біржі, торгові доми за процедурами, які забезпечують прозорість купівлі-продажу та об'єктивність визначення цін.

Завдяки досягненню поставлених цілей інфраструктура аграрного ринку України повинна функціонувати ефективно, використовуючи усі виробничі потужності, працювати на максимальний результат за мінімальних затрат. Обсяги та використання матеріальних та фінансових ресурсів повинні бути на жорсткому контролі.

Ефективне функціонування та подальший розвиток підприємств, організацій і установ виробничої і соціальної інфраструктури села забезпечуватимуть кращі умови життя селян, впливатимуть на розвиток нових форм господарювання, сприятимуть активному розвитку малого бізнесу, створенню додаткових робочих місць і скороченню безробіття, збільшенню рівня доходів, призупиненню скорочення та закриття на селі різного роду підприємств і об'єктів соціального призначення, збільшенню асортименту та якості послуг. Наслідком такої політики буде поступове, але стабільне зростання участі місцевого населення в заходах економічного розвитку, зростання підприємницької діяльності та зміцнення фінансового сектору.

1. Корецький М. Х. Державне регулювання аграрної сфери у ринковій економіці: Монографія. – К.: Видавництво УАДУ, 2002. – 260 с. 2. Мостовий Г. І. Агробізнес: державне регулювання : Монографія. – Х.: Основа, 2002. – 300 с. 3. Хорунжий М. Й. Аграрна політика: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 1998. – 240 с. 4. Стратегічні напрями розвитку агропромислового комплексу України / За ред. П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселка. – К.: ІАЕ, 2002. – 60 с.